DIN ATLASUL LINGUISTIC ROMÂN

1. Note istroromâne.

Între cele 387 de puncte anchetate pentru ATLASUL LINGUISTIC ROMÂN I și II (301 pentru ALR I și 86 pentru ALR II), — 27 de puncte sunt dela Românii din afara granițelor României Mari (de dinainte de 28 Iunie și 30 August 1940). În ATLASUL LINGUISTIC ROMÂN, partea I (ALR I), avem 21 de astfel de puncte, toate anchetate de Sever Pop: 1 în Bulgaria (Bregovo [857]), 4 în Jugoslavia (Batinac [3], Kovin [10,] Ovča [11] și Halovo [859]), 2 în Ungaria (Kétegyháza [54] și Léta [324]), 1 în Cehoslovacia (Apșa [352]), 4 în Uniunea Sovietică (Stroiești [454], Jura [458], Butur [464] și Nezavertailovca [476]; anchetarea acestor din urmă patru puncte s'a făcut în Basarabia cu refugiați din cele 4 sate de peste Nistr.), 5 puncte de Aromâni colonizați în Cadrilater (Giumaia-de-sus [05], Selia-de-jos [06], Perivoli [07], Avdela [08] și Pleasa [09]), 2 de Meglenoromâni colonizați în Cadrilater (Liumnița [012] și Țârnareca [013]) și 2 de Istroromâni, în Istria (Briani [01] și Jeiăn [02]). În ATLASUL LINGUISTIC ROMÂN, partea II (ALR II), avem 6 astfel de puncte: 1 în Bulgaria (Sveti Petăr [858]) și 2 în Jugoslavia (Ždrelo [4] și Sveti Mihajlo [8]), anchetate de Emil Petrovici, 1 punct de Aromâni colonizați în Cadrilater (Peștera [010]) și 1 punct de Meglenoromâni colonizați în Cadrilater (Liumnița 012]), pe care le-a anchetat Theodor Capidan, și, în fine, 1 punct de Istroromâni, (Jeiăn [02]), pe care l-a anchetat, în Istria, Ștefan Pașca. Materialul adunat din fiecare din cele 387 de puncte este atât de bogat încât când cele două ATLASE vor fi în întregime publicate — cuprinzând întreagă limba română în toată întinderea

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

și varietatea ei — vom avea posibilitatea să facem cele mai minuțioase monografii ale graiului fiecăruia din aceste puncte alese de pretutindeni unde se vorbește limbă românească. Deocamdată, noi ne mărginim la câteva note, exclusiv fonetice, făcute pe baza întâiului volum tipărit din partea întâia a ATLASULUI (ALR I, vol. I) și a întâiului volum tipărit din partea a doua (ALR II, vol. I), în legătură cu dialectul istroromân, pe care le credem instructive.

Așa de caracteristicul fonem vocalic istroromân **å** («sunet între *a* și *ǫ*, cu caracter labial, apropiat de maghiarul *a* în *nap*, *pad*». Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, p. 61) este notat în ALR I, în punctul Briani (punct reprezentat în hărțile Atlasului prin cifra 01), în trei feluri: — 1° **u̯å** (cum, dintre cercetătorii anteriori ai dialectului, susținuse singur Andreiu Glavina că se rostește acest fonem, cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 63): *cu̯áp* «cap» H. 5, *obru̯ázu* «obraz» H. 22 *fu̯áța* «față» H. 23 cf. și H. 74, *u̯áre* «are» H. 31, cf. și H. 71, *ficu̯áți* «ficați» H. 46, etc.; — 2° **u̯å̊**: *u̯åb* «alb» H. 111, *u̯åpa* «apă» H. 112, *nu̯ås* «nas» H. 112, *cu̯årę* «care» H. 120, *cu̯åpu* «cap» H. 142, *u̯åre* «are» H. 143, etc.; — 3° **å̊** (este notația cea mai rară): *åvdu* «aud» H. 104, *åm* «am» H. 135, *cåpu* «cap» H. 135, etc. În punctul Jeiăn (reprezentat în hărțile aceluiași ALR I prin cifra 02), avem două notații: — 1° **u̯å̊** (este notația cea mai frecventă): *fu̯åța* «față» H. 23, *bu̯årba* «barbă» H. 34, *ficu̯åți* «ficați» H. 46, *cu̯åscu* «casc» H. 86, *u̯åpa* «apă» H. 112, etc.; — 2° **å̊**: *ficåț* «ficați» H. 45, *åm* «am» H. 65, *åbi* «albi» H. 65, *nås* «nas» H. 112, *åre* «are» H. 114, *fåțe* «față» H. 117, *mår* «mari» H. 125. — În ALR II, pentru care a fost anchetată aceeași localitate Jeiăn ca în ALR I (fiind reprezentată și în hărțile din ALR II prin aceeași cifră, 02), avem trei notații diferite pentru fonemul nostru față de cele două, din această localitate, din ALR I: — 1° **å̊** (este notația cea mai frecventă): *tåre* «tare» H. 85, *culcåt* «culcat» H. 98, *cåle* «cale» H. 108, *zåče* «zace» H. 109, *påt* «pat» H. 109, *spitålu* «spital» H. 113, *mul'åre* «muiere» H. 131, *sårčira* «sarcină» H. 143, *fåșa* «fașă» H. 148, *peducl'år* «păduchios» MN p. 2/6810, *cå* «cal» MN p. 7/6854, *acațåt* «prins» MN p. 29/2174, *årie* «are»

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

MN p. 50/2272, *lắs* « las » MN p. 57/4184, *cắmfăr* « camfor » MN p. 62/4115, *scadắ* « scălda » MN p. 73/2652, *drắcu* « drac » MN p. 95/2744, etc.; — 2° *e̯ắ* (notație pe care, în ALR I, nu o întâlnim niciodată): *ce̯ắpu* « cap » H. 3, *pe̯ắl(ă)ṭu* « degetul cel mare » H. 52, *pohe̯ắdișcu*, *pohe̯ắdiccu* « gândil » H. 54, *le̯ắzar* « olog » H. 115, *e̯ắbi* « albi » MN p. 2/6803, *ce̯ắrne* « carne » MN p. 52/2283, *me̯ắst* « alifie » MN p. 59/4197, etc.; — 3° *u̯ắ* (notație foarte rară): *ru̯ắna* « rană » MN p. 21/6946, etc.

Această varietate de notație nu e, de sigur, o inconsecvență de transcriere a anchetatorilor ATLASULUI, ci e o dovadă că respectivul fonem istroromân, care provine dintr'un *a* accentuat și care nu e încă nici « colectiv », nici « general » (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 65), nu e un fonem ca atare fixat, ci un fonem care are cel puțin toate aceste nuanțe.

În ce privește pe **ă**, găsim, în cele două ATLASE, câteva nuanțe nenotate de cercetătorii anteriori ai dialectului și care sunt remarcabile stadii intermediare pentru unele din transformările suferite în istroromână de acest fonem (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, pp. 72—81). În ALR I: — 1° **ą̆**: *cắbą̆* « ciubăr » (01 + [în legendă]) H. 135; — 2° (a)**ę̆**: *mắr(a)ę̆* « mână » (01) H. 49; — 3° **ę̆**: *límbę̆* « limbă » (01) H. 82,—În ALR II:—1° (**ę**)**a**: *lắz(ę)ar* « olog » MN p. 42/2224.

Pentru **â** (**î**), în amândouă ATLASELE, avem aceeași lipsă de distincție a acestui fonem de **ă** despre care vorbește pe larg Sextil Pușcariu, *op. cit.*, pp. 70—75, 82—84. În Briani (01 ALR I), l-am găsit notat o singură dată: *tîrléscu* « curg » H. 74. În Jeián (02 ALR I), l-am găsit de trei ori: *mîrșav* « slab » H. 62, *tîrlés* « curg » H. 74 și *îl'* « îi » H. 123. — În ALR II (02), l-am găsit de două ori: *betíru* « bătrân » H. 87 și *mîra* « mână », MN p. 51/2288. În câteva cazuri avem, în ALR II, notația: (**ă**)**î** sau (**î**)**ă**: *m(ă)îra* « mână » MN p. 27/2171, *măr(ă)încă* « mănâncă » MN p. 51/2288, *s(î)ắję* « sânge » H. 65, *(î)ăl'* « îl » H. 170.

În niciunul din cele două puncte anchetate, n'am găsit, în ALR I, niciodată — în afară de condițiile în care îl constată Sextil Pușcariu, *op. cit.*, pp. 92—93 —, un **e** închis, accentuat sau neaccentuat, diftongat în **ie**. În ALR II, găsim acest caz de mai multe ori:

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

niébo « cer » H. 185, *priédică* « predică » H. 188, *åṷie* « are » MN p. 50/2272, *priéwt* « preot » MN p. 92/2729, *miéjnaru* « clopotar » MN p. 93/2735, etc.

În ce privește fonemul ę (*e* deschis), fonem de proveniență variată în istroromână (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, pp. 67, 78, 84, 88), avem, în fiecare din cele două ATLASE, mai multe feluri de notații, ceea ce denotă iarăși, ca și la å (v. mai sus) o multiplicitate de anuanțe ale acestui fonem și ceea ce indică, adesea, fie proveniența lui, fie fonemele în spre care evoluiază. În ALR I, avem patru notații: — 1° ę́ (este notația cea mai frecventă): *mę́rę* « merge » (01) H. 95, *trę́murę* « tremură » (01) H. 120, *nę́gri* « negri » (01) H. 126, *bírę* « bine » (01) H. 138, *fuǻtę* « față » (02) H. 23, *spuǻtęlę* « spatele » (02) H. 70, etc.; — 2° (e)ę : *m(e)ę* « mă » (02) H. 100; — 3° ea : *urę́cl'ęa* « urechea » (01) H. 53, *ṣcrípęa* « scrâșnește » (01) H. 89; — 4° ę̆ : *límbę̆* « limbă » (01) H. 82. În ALR II, avem șapte notații: — 1° ę (notație foarte frecventă): *conṣumę́* « mistue » H. 101, *nevę́sta* « nevastă » H. 166, *pṛhnę́* « forăie » MN p. 7/6851, etc.; — 2° (ę)ę : *fóm(e)ę* « foame » H. 99; — 3° ę́ę : *slinavę́ę* « îmbălează » MN p. 13/6901; — 4° ę́ę : *s(z)vonę́ę* « sună (clopotul) » MN p. 8/6857, *svikę́ę* « țiuie » H. 22; — 5° ęä : *popę́ä* « (copilul) papă » MN p. 14/6904; — 6° ä : *(m-)äm* (*tal'ǻt*) « (m')am (tăiat) MN p. 42/2225; — 7° ęa : *tṛlę́á* « curge » MN p. 58/4187.

Disproporția între numărul nuanțelor lui ę notate în ALR I și al celor notate în ALR II se explică prin faptul că pentru ALR I, unde numărul nuanțelor notate e mai mic, materialul a fost adunat chestionându-se câte o singură persoană dintr'o localitate, pe când pentru ALR II, unde numărul nuanțelor e mai mare, au fost chestionate mai multe persoane. Chestionarul pentru ALR II cuprinzând chestiuni mai speciale, mai de detaliu decât cel pentru ALR I, anchetatorul a fost silit ca pentru fiecare nou domeniu de activitate să se adreseze persoanei din sat care cunoștea mai bine terminologia respectivă.

În legătură cu i, avem de remarcat două lucruri. Amândouă se găsesc numai în ALR II: — 1° un ī (lung): *mī́ca* « mică » H. 80, *mī́(ṣ)sa* « liturghie » MN p. 98/2756; — 2° consonantizarea primului element al diftongului *ii* la începutul unui cuvânt: *ʃírima* « inimă »

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

H. 58. Dintre cercetătorii anteriori ai dialectului, forme ca aceasta din urmă au mai notat Gartner, Weigand și Bartoli (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 93).

În ALR I, nu găsim, în niciunul din cele două puncte anchetate, niciun caz de diftongare a lui **o** accentuat în **u̯o**, în nicio poziție, cum notaseră, dintre cercetătorii anteriori ai dialectului, Bartoli și Schück (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 95). În ALR II, această diftongare, fie că *o* e etimologic, fie că provine dintr'un *oa*, este frecvent notată: *u̯órb* « orb » H. 16, *u̯ómir* « oameni » H. 16, *ţu̯órt* « port » H. 55, *ru̯ód* « neam » H. 135, *ţu̯órod(t)* « naștere » H. 145, *du̯óta* « zestre » H. 167, *bu̯óla* « boală » MN p. 56/4181, etc.

În forma *dṓre* « doare », cu **ō** (lung), pe care o găsim numai în ALR I notată din Briani (01) de două ori, H. 139 și H. 140, avem, de sigur, încă o urmă a vechiului diftong *oa*. Cazul e același în forma *dō* « două » pe care o găsim tot numai în ALR I notată din Jeiăn (02), H. 10.

În ALR II, și numai aici, am găsit de două ori notat un **ū** (lung): *rū́ca* « mână » H. 198 și *mū́tast* « mut » MN p. 11/6885.

Tot numai în ALR II, găsim un caz de diftongare a lui **ū** accentuat în **u̯u**: *u̯úmer* « umăr » MN p. 33/2192.

În ce privește trecerea foarte obișnuită în istroromână a lui **u̯** în **v** (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, pp. 99—100), avem de remarcat, în cele două Atlase, următoarele notații de stadii intermediare: — 1⁰ **u̯w**: *cā́u̯wtu* « caut » (02) ALR I H. 68, *préu̯wtu* « preot» ALR II MN p. 85/2707, etc.; — 2⁰ **w**: *aw* (*poș.ít*) « au (început) » (02) ALR I H. 86, *pɨ́ewt* « preot » ALR II MN p. 92/2729.

Într'un singur caz, pe care-l găsim numai în ALR I notat din Briani (01), întâlnim un **u̯** devenit **p**: *cuápta* « căuta » H. 68.

În ceea ce privește consonantismul, avem puține observații de făcut, în cele două Atlase, și numai în legătură cu câteva dintre consonante.

Spre deosebire de cercetările anterioare asupra dialectului, inclusiv cercetările lui Sextil Pușcariu, găsim, în amândouă Atlasele, alături de formele obișnuite cu dentalele nealterate în poziție palatală (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, pp. 107—109) câteva cazuri,

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

provenind din croată, cu *t* și *d* palatalizați înainte de *e* și *i*: [**t**] : — 1° **t** > **t'** : *parit'éi*(*-me-voi*) « (mă) pregătesc » ALR II MN p. 23/6956, (*nu mę*) *șt'ipéi* « (nu mă) pișca » ALR II MN p. 42/2228; — 2° **t** > **t'**(**ĉ**) : *șt'*(*ĉ*)*ipni* « pișca » (01) ALR I, H. 93; — 3° **t** > **k** : *șkipés* « pișc » (02) ALR I H. 93; — (**d**) : — 1° **d** > **d'** : *d'ireá* « a se țicni » (01) ALR I H. 142; — 2° **d** > **đ** : *đirę* « a se țicni » (02) ALR I H. 142.

În ce privește lichidele, remarcăm un caz, singurul pe care l-am găsit, și numai în ALR II, în care avem un **r'** (muiat) : *cǫár'ne* « carne » MN p. 51/2283.

În ALR I, și anume numai în Briani (01), găsim, între formele rotacizate, două cazuri cu vocala de dinaintea lui **r** nazalizată : *mĩ̃ra* « mână » H. 49 și *mĩ̃rînca* « mănâncă » H. 92, forme de care, au mai notat, dintre cercetătorii anteriori ai dialectului, Covaz, Weigand și Popovici (cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 112).

În legătură cu velarele, avem de remarcat că în Briani (01 ALR I), fonemul **g** este notat, în mod regulat, ca atare. În Jeiăn (02) însă, în amândouă ATLASELE, e notat, indiferent de poziție, aproape exclusiv, prin spiranta velară fonică *γ* : *úηγl'a* « unghie » ALR I H. 52, *γústu* « gust » ALR I H. 82, *γúra* « gură » ALR I H. 88, *nę́γra* « neagră » ALR I H. 111, *γnoi* « gunoiu » ALR I H. 130, *γlắsu* « glas » ALR II MN p. 8/6858, *γúra* « gură » ALR II MN p. 14/6902, *γútu* « gât » ALR II MN p. 21/6948, *γrắs* « gras » ALR II MN p. 49/2265, *mié̯γ* « merg » ALR II H. 74, etc. O singură dată l-am găsit transcris, și numai în ALR I (tot în 02), *γ*(**h**) : *úηγ*(*h*)*li* « unghii » H. 52. — Velara afonică **c** am găsit-o, în schimb, numai o singură dată, și anume numai în ALR II, notată prin spiranta afonică **h** : *cǫ́ắshu* « casc » H. 23. — În amândouă ATLASELE, avem câteva cazuri în care e notată velara afonică muiată **ḱ** : *k'ílav* « vătămat » (01 și 02) ALR I H. 125, *k'aculę́s* « flecăresc » ALR II H. 29, *k'aculón* « flecar » ALR II H. 30, etc. N'am găsit niciodată un **g'**.

În ce privește africatele, remarcăm că, spre deosebire de cele mai multe cercetări anterioare asupra dialectului, inclusiv cercetările lui Sextil Pușcariu (cf. *op. cit.*, pp. 119—123), africata afonică **ĉ** (**č**) e un fonem foarte obișnuit, după amândouă ATLASELE, în istroromână. În ALR I, în ambele puncte (01 și 02), avem pretutindeni notația **ĉ** : *ĉirneácu* « cucuiu » (01) H. 6, *ĉe* « ce » (01) H. 6,

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

ĉup « smoc de păr » (01) H. 9, *ĉu̯ásta* « aceasta » (02) H. 18, *i̯abuĉíţa* « umărul obrazului » (02) H. 24, etc. În ALR II, fonemul nostru e notat în cinci feluri : — 1° **ĉ** (este notaţia cea mai rară) : *ĉerbíĉa* « ceafă » MN p. 2/6803, *ĉesta* « acesta » MN p. 7/6854, *tr ę́ĉę* « trece » MN p. 26/2164, etc. ; — 2° **č** (este notaţia cea mai frecventă) : *scočés* « sar » H. 35, *čerbíč(e)ę* « ceafă » MN p. 2/6803, *če* « ce » MN p. 11/6883, *pičǫrę* « picioare » MN p. 43/2229, *ča* « cea » MN p. 47/2251, *česta* « acesta » MN p. 49/2265, etc. ; — 3° **(ĉ)ć'** : *fečorí(ĉ)ć* « sugaciu » H. 146 ; — 4° **ĉ̆** : *pič̆órlę* « picioarele » H. 67, *čerbíč̆* « cefe » MN p. 2/6803, *dúlč̆e* MN p. 14/6910 ; — 5° **ĉ̂** : *pič̂u̯ore* « picioare » MN p. 33/2191.

Această varietate de notaţie, în ALR II, se explică, ca şi la **å** şi **ę** (v. mai sus), prin faptul că avem a face iarăşi cu un fonem nefixat în istroromână, variind aproape dela individ la individ şi adesea chiar în graiul aceluiaşi individ.

Africata **ğ** e notată, în mod regulat, în amândouă ATLASELE, prin **j** : *ju̯ánă* (01), *jåna* (02) « geană » ALR I H. 20, *jinjíle* « gingiile » (01) ALR I H. 32, *ju̯ájetu* (01), *ju̯ájetu* (02) « deget » ALR I H. 50, *mę'je* « merge » ALR II MN p. 10/6869, etc.

Africata **ş**, spre deosebire iarăşi de cele mai multe din cercetările anterioare asupra dialectului (cf. Sextil Puşcariu, *op. cit.*, pp. 121—122), e notată ca atare, în amândouă ATLASELE, aproape pretutindeni : *pleşív* « chel » (02) ALR I H. 12, *şcru̯ắńa* (01), *şcrańíţa* (02) « tâmplă) ALR I H. 14, *şcúliţa* « strungăreaţă » (02) ALR I H. 31, *mắrşav* (01), *mîrşav* (02) « slab » H. 62, *şédu* « şed » ALR II H. 70, *şvóhăn* « plăpând » ALR II H. 82, *şvikés* « fluer » ALR II MN p. 9/6864, *şoptés* « şoptesc » ALR II MN p. 10/6875, *şcripés* « scrâşnesc » ALR II MN p. 16/6918, *şpótu* « strâmbătură » ALR II MN p. 21/6945, etc.

În ce priveşte consonanta **h**, remarcăm un caz, singurul pe care l'am găsit, şi numai în ALR II, în care întâlnim acest fonem palatalizat înainte de un *i* : *h'ites*, *h'iteş* « asvârl, asvârli » H. 66.

Trei dintre consonante, **r**, **n**, şi **m**, pot forma silabă în istroromână. Când au această funcţiune, ele sunt notate, în amândouă ATLASELE, cu un cerculeţ dedesubt : **r̥**, **n̥** şi **m̥**. Cea mai des întâlnită cu această funcţiune este **r** : *hr̥bắt* « şira spinării » (02) ALR I H. 40, *tr̥búhu*

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)

« pântece » (01) ALR I. H. 42, *scr̥latína* « scarlatină » (01 şi 02) ALR I H. 116, *mr̥ṣáv* « slab » ALR II H. 84, *hr̥bătu* « şira spinării » ALR II MN p. 34/2194, *r̥du* « rând » ALR II MN p. 52/2305, *Cr̥st* « Christos » ALR II MN p. 94/2739, etc. Pentru n̥ şi m̥, în ALR II, exemplele sunt relativ frecvente : *n̥sóru-se* « se însoară » H. 159, *m̥flắt* « umflat » H. 106, etc. În ALR I, n'am găsit niciun exemplu cu n̥, iar cu m̥ am găsit unul singur : *m̥ pičór* « în picior » (02) H. 150.

DIMITRIE MACREA

BDD-A14845 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:20 UTC)